

Н. Г. Мельник

ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗДУМІВ ПРО ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Мельник Н. Г. Відображення роздумів про особливості українського національного характеру у творчості Т. Шевченка.

У статті розглядаються особливості українського національного характеру, відображені в творах Т. Шевченка «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особливо акцентується на розумінні поетом тісного зв'язку рис національного характеру українців та їхньої історичної долі.

Ключові слова: національний характер, історія, народ, національний ідеал.

Мельник Н. Г. Отражение размышлений об особенностях украинского национального характера в творчестве Т. Шевченко.

В статье рассматриваются особенности украинского национального характера, отображенные в произведениях Т. Шевченко «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особенно акцентируется на понимании поэтом тесной связи черт национального характера украинцев и их исторической судьбы.

Ключевые слова: национальный характер, история, народ, национальный идеал.

Melnyk N. G. Displaying thinking about the features of Ukrainian national character in the works of Taras Shevchenko.

The article deals with the peculiarities of Ukrainian national character reflected in Shevchenko's works: "Dug grave", "The Great Cellar", "To Osnovianenko", "Standing in the village Subotovo", "Gajdamaki", "For the dead and the living", "Walk with pleasure and

not without morals“. Particular emphasis is placed on poet's understanding of close connection of Ukrainian national character features and their historical destiny.

Key words: national character, the history, the people, the national ideal.

Проблема визначення особливостей національного характеру є сьогодні однією з найперспективніших у гуманітаристиці. На теренах України нагальний інтерес до виокремлення специфічних характерних рис українців, їх відмінностей від представників інших слов'янських народів з'являється у другій половині XIX століття у зв'язку з активним розвитком етнографії та фольклористики. З того часу цей інтерес лише посилюється, адже історія українського народу складалася так, що йому повсякчас доводилося відстоювати свою інакшість та право на самостійність.

До проблеми дослідження провідних рис українського національного характеру зверталися в своїх працях В. Антонович, Д. Багалій, Г. Ващенко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, О. Єфименко, М.Костомаров, О.Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І.Мірчук, І.Огієнко, Д.Чижевський, М.Шлемкевич, В.Янів та ін.

Важливий внесок у розробку названого напрямку зробили А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, Р.Додонов, О. Киричук, С. Кримський, В. Малахов, М. Мокляк, О. Нельга, Ю. Римаренко, В. Храмова, В. Шинкарук та інші. Сучасна дослідниця А. Рубан так визначає поняття «національний характер»: «На світоглядно-філософському рівні національний характер розглядається у феномені ментальності або менталітету, який розкривається у спільній духовно-психологічній орієнтації певної суспільної, насамперед, етно-соціальної групи, що інтегрує потік індивідуальних вражень, уявлень у цілісне світобачення, світовідчуття» [4, с.15].

Т. Шевченко, як видатна постать літературного процесу XIX століття, глибокий мислитель, глибоко національний митець, не міг стояти осторонь того наукового руху, що супроводжував діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Побратими поета – М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш збагатили науку цілісними дослідженнями й окремими спостереженнями з проблеми національного характеру та його зв'язку з історичною долею українців.

У поетичних, прозових творах, щоденникових записах Т. Шевченка також наявні роздуми про позитивні та негативні риси українського характеру. Митець намагається дійти до витоків

сутності українця, зрозуміти причини тяжкої історичної долі свого народу, утвердити традиційні національні морально-етичні цінності.

У творах Т. Шевченка помітні чіткі пріоритети в оцінці рис українського національного характеру та їх зв'язку з історією народу: є минута слава, козащина, що сформували найкращі риси – патріотизм, мужність, витривалість, прагнення особистої та національної свободи (особливо це стосується державної еліти); і є сучасна поетові дійсність, що характеризується відсутністю патріотизму, здатністю багатьох земляків до зради національним інтересам, пристосуванством, рабською покірливістю, пошаною до чужих авторитетів, нехтуванням власною культурою, мовою тощо. Отже, у Шевченка, як і в народній творчості, наявний чіткий поділ на минуле і сучасне, що набирають моральної валідності.

Найкращі риси українського національного характеру, на думку Шевченка, залишилися в минулому. У російськомовній повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» автор зазначає: *«...моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы не потому не давала, ворага-деспота под ноги топтала и, свободная, нерастленная, умирала. Вот что значит могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя»* [6, с. 292].

Наскрізною лінією в творах поета проходить думка про наявність в українців чутливості та емоційності. Його герої-чоловіки не соромляться плакати, зокрема й ліричний герой, що сумує над долею України та власною долею: *«дивлюся, сміюся, дрібні утираю»; «дивлюсь, поглядаю, сміюся сльозами»* [5, с. 63].

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» звучать роздуми автора про душевну чистоту, глибоку моральність українців: *«О мои милые, непорочные земляки мои! Если бы и материальным добром вы были так богаты, как нравственной сердечной прелестью, вы были бы счастливейший народ в мире! Но увы! Земля ваша как рай, как сад, насажденный рукою бога-человеколюбца. А вы только безмездные работники в этом плодородном, роскошном саду. Вы Лазари убогие, питающиеся падающими крупницами от роскошной трапезы ваших прожорливых ненасытных братьев»* (виділено нами – Н. М.) [6, с. 293].

У цьому ж творі письменник вказує на таку рису українського характеру, як наполегливість: *«...уж если что мне раз пришло в*

голову, хотя бы самое несбыточное, так хоть роди, а подавай. На этом пункте я имею большое сходство с моими неподатливыми земляками. Писатели наши и вообще люди приличные чувство это называют силою воли; а его просто можно назвать вольным упрямством. Оно живописне и выразительнее [6, с. 226].

Глибоке захоплення Т. Шевченка народною творчістю, досконалістю змісту і форми творів, звучить у словах: *«Недавно кто-то печатно сравнивал наши, т.е. малороссийские, исторические думы с рапсодиями хиосского слепца, праотца эпической поэзии...Я читал, разумеется, в переводе Гнедича, и вычитал, что у Гомера ничего нт похожего на наши исторические думы-эпопеи, как например «Иван Коновченко», «Савва Чалый», «Алексей, попович пирятинский», или «Побег трех братьев из Азова», или «Самойло Кишка», или, или, – да их и не перечтешь. И все они так возвышенно просты и прекрасны, что если бы воскрес слепец хиосский да прослушал хоть одну из них от такого же, как и сам он, слепца кобзаря или лирника, то раз был бы вдребезги свое лукошео, называемое лирой, и поступил бы в михоноши к самому бедному нашему лирнику, назвавши себя публично дурнем»* [6, с. 265].

Автор відзначає наявність у народі невмирущого почуття гумору, що виявляється навіть у трагічних обставинах. Як легендарний Байда з відомої пісні перед лицем смерті, його герої демонструють моральну перевагу над своїми ворогами : *«Земляки мои, в том числе и я, самую серьезную материю не когут не проткать хоть слегка, хоть едва заметной шуточкой. Земляк мой (разумеется, невольно) в потрясающий финал «Гамлета» всучил такое слово, что сквозь слезы улыбнешься. В доказательство я приведу пример исторический. Сообщники Искри и Кочубея поп NN и писар Подобайло, после доброй питки кнутом лежали окровавленные на полу под. рогожею и рассуждали о том, что не мешало бы позычить у москаля кропила (кнута) для своих непослушных жен. Не правда ли, на своем месте шуточка?»* [6, с. 326].

Натомість Шевченко гостро засуджує довірливість, недалекоглядність, невинуватану миролюбність, що часто не дає змоги українцеві розпізнати в інших (чужих) підступність та хитрість (поєми «Великий льох», «Розрита могила»). Так, у поемі «Великий льох» через образи трьох проклятих душ автор розкриває причини трагедій національного масштабу.

Одна душа, будучи людиною, перейшла з повним відром гетьману Богдану Хмельницькому шлях, коли той їхав на

Переяславську раду. Після цього невірного злочину вода у відрі стає отруйною і гине вся родина. На думку Шевченка, так карає Бог за зраду: *І вже ледви я наледви / Донесла до хати – / Оту воду... Чом я з нею / Відер не побила! / Батька, матір, себе, брата, / Собак отруїла / Тією клятою водою* [5, с. 212].

Друга душа карається за те, що напоїла коня цареві Петру, коли той їхав до Москви. Автор акцентує увагу на тому, що цей вчинок дівчина робить після того, як зазнала знущань із боку москалів, стала свідком численних вбивств під час розправи Петра після поразки Мазепи під Полтавою: *Я була ще недолітком, / Як Батури́н сла́вний / Москва вночі запалила, / Чечеля убила, / І малого, і старого / В Сейму потопила. Я меж трупами валялась / У самих палатах Мазепиних... Коло мене / І сестра, і мати / Зарізані, обнявши́ся, / Зо мною лежали; / І насили-то, насили / Мене одірвали / Од матері неживої. / Що вже я просила / Московського копитана, / Щоб і мене вбили. / Ні, не вбили, а пустили / Моска́лям на гри́ще!* [5, с. 213].

Після цього гріховного вчинку дівчина вмирає на порозі хати, а душа її проклята Богом: *І за що мене карають, / Я й сама не знаю? / Мабуть за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..* (виділено нами – Н. М.) [5, с. 213].

Третя душа проклята за те, що, будучи малою дитиною, усміхнулася цариці Катерині, яка пропливала по Дніпру: *Ось за що, мої сестриці, / Я тепер караюсь, / За що мене на митарство / Й досі не пускають. / Чи я знала, ще сповита, / Що тая цариця – / Лютий ворог України, / Голодна вовчиця!..* (виділено нами – Н. М.) [5, с. 214].

На думку автора, такі риси, як довірливість, рабська покірність, здатність прислужувати кожному, відсутність почуття національної гідності – це не лише негативні риси українського характеру, а й великий гріх, хоч і вчинений ненавмисно, через нерозуміння. Цей гріх має бути покараний вищим судом, при чому смерть – миттєва.

Отже, прислужництво, дезорієнтованість у політичних подіях оцінюються Шевченком як богопротивні риси.

Доля України осмислюється поетом через образи матері, залишеної, зрадженої власними дітьми, вдови, сироти. У поемі «Розрита могила» Україна звертається до Богдана Хмельницького. У її словах – глибокий аналіз результатів недалекоглядності і довірливості гетьмана: *Ой Богдане, Богданочку! / Якби була знала, / У колиці́ б задушила, / Під серцем приспала. / Степи мої запродані / Жидові,*

німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає. / І могили мої милі / Москаль розриває... / Нехай рис, розкопує, / Не своє шукає. / А тим часом перевертні. / Нехай підростають / Та допоможуть москалеві / Господарювати, / Та в матері полатану / Сорочку знімати [5, с. 164].

Роздуми про комплекс меншовартості, притаманний українцям, наявні у творах «До Основ'яненка», «Гайдамаки», «Стоїть в селі Суботові», «І мертвим і живим...» У вірші «До Основ'яненка» поет фактично передає стан людини, яка, перебуваючи в чужомовному, інонаціональному оточенні, втрачає здатність відстоювати національну гідність та обирає мовчання: *Чи правду співаю? / Ех, якби-то...Той що казатъ? / Кебети не маю. / А до того – Московщина, / Кругом чужі люде. / «Не потурай», – може, скажеш, / Та що з того буде? / **Насміються на псалом той, / Що виллю сльозами;** / **Насміються...**Тяжко, батьку, / Жити з ворогами! / Поборовся б і я, може, / Якби малось сили; заспівав би – був голосок, / Та позички з'їли (виділено нами – Н. М.) [5, с. 55–56].*

У поемі «Гайдамаки» звучать слова: *Сини мої! Орли мої! / Летить в Україну, / Хоч і лихо зустріньється, / Так не на чужині. / Там найдеться душа щира, / Не дасть погібати / **А тут...а тут...тяжко, діти!** / **Коли пустять в хату, / То, зустрівши, насміються,** – / Такі, бачте, люди: / Все письменні, друковані... (виділено нами – Н. М.) [5, с. 61].*

У поезії «Стоїть в селі Суботові» звучить думка про те, що помилкові політичні рішення державної еліти, байдужість до долі батьківщини призводять до того, що **«сміються ж з України стороннії люди»** (виділено нами – Н. М.): *Сміються, не розуміють: / «Не смійтеся, чужі люде!» / Церков-домовина / Розвалиться.. і з-під неї / Встане Україна! / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти [5, с. 223].*

Апофеозом роздумів Шевченка про негативні риси національного характеру українців є поема «І мертвим, і живим...». Ліричний герой звертається до своїх земляків із вимогою усвідомити відповідальність за зрадництво, нехтування інтересами народу, пристосуванство, байдуже ставлення до рідної культури: *Схаменіться, недолюди, / Діти юродиві! / Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, / Розкуйтеся, братайтесь! / У чужому краю не питаєте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля [5, с. 240].*

Отже, результати дослідження дають змогу зробити висновок про постійний інтерес Т. Шевченка до проблеми українського національного характеру, що певною мірою визначив хід історії народу. Маючи тонку, чутливу, вразливу душу, щирий та довірливий українець часто наражається на хитрість та підступність ворогів (чужих людей). Маючи славу історію, нащадки козацьких ватажків (державна еліта), на думку Шевченка, не завжди є продовжувачами героїчних традицій. Навпаки, вони або пристосовуються до умов рабського існування або відкрито зраджують національним інтересам заради особистої вигоди. Мотив матері, зрадженої дітьми; образи невдячних синів; «правнуків поганих», «перевертнів» – провідні в Шевченка.

Г. Семенюк зазначає: «Національна і політична самостійність України – це головний і незмінний ідеал Шевченка впродовж всієї його творчості. Звідси ідеалізація (в позитивному сенсі слова) гетьманів, ватажків національно-визвольних змагань, які виборювали свободу Україні: Гонти й Залізняка («Гайдамаки»), «Дорошенка» («Заступила чорна хмара»), Полуботка («Сон»), Гордієнка («Іржавець»), і зневага, погорда і ненависть до тих, хто свідомо чи підсвідомо зраджував Україну, поневолював її; хто задля своїх амбіцій та інтересів здійснював політику розчленування України, хто шляхом приниження, плазування, ціною свободи всього народу здобував гетьманську булаву, дворянські титули, маєтки» [2, с. 334].

Відповідно, митець акцентує на необхідності усвідомлення українцями відповідальності за подальшу долю батьківщини, глибокого аналізу помилок минулого та вірить у щасливе майбутнє України.

Література

1. Історія української літератури (20–40-ві роки XIX століття) : [підручник] / [за ред. проф. Г.Ф. Семенюка]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 384 с.
2. Історія української літератури XIX століття : у 2-х кн. Кн.1 : [підручник] / [за ред. акад. М. Г. Жулинського]. – К. : Либідь, 2005. – 656 с.
3. Рубан А. О. Світоглядні особливості українського національного характеру (філософсько-антропологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук / А. О. Рубан. – К, 2008. – 20 с.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко / [авт. вступ. ст. О. Гончар]. – К. : Дніпро, 1989. – 541 с.
5. Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали / Тарас Григорович Шевченко / Шевченко Т. Г. Твори : у 5-и т. Т.4 ; приміт. В. Бородіна. – К. : Дніпро, 1985. – С. 226–359.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.